

ЛЕГЕНДА О ВЕЛИКОМ ИНКВИЗИТОРУ

Божија мисао о човеку. – Критика великог инквизитора. – онтолошки, морални и метафизички докази. – Хуманизам „великог Духа” /Сатане/ – Свеопшти смисао трију Христових искушења; три потребе људске природе и три елемента њене онтологије. – Идеја „великог Духа” /Сатане/ о човеку; основи његовог царства. Христова човечанска природа, основа Царства небеског. Поема: Богородичино „Хожденије по мукам”.

Увод у сатанодикеју – Снага срца у слабости. – Казивање о Грушењки, увод у теодикеју. – Царство Великог инквизитора.

Будући да је, по Ивану Карамазову, хармонија немогућа, он иде корак даље у своме порицању: он жели да уништи лик човека у Богу. Ако је утопијска Божија замисао о човеку, онда је неминовно утопијска и мисао о Ваплоћењу и искупљењу које се на њој заснива.

Аљоша подсећа свога брата на „Онога који је Једини без греха, и на Његову Крв”. Иван то добро зна, „крст је страشان доказ”; стога он овом доказу и посвећује своју *Легенду о Великом инквизитору*.

Осовина око које се врти ова легенда јесу Христова искушења из евангелске приче и та начела су уздигнута до важности система. Основна поставка у грађењу овог система је разумевање човекове слободе. Поставља се питање да ли замисао коју Бог има о човеку одговара реалности.

„Велики Дух” /Сатана/ устаје у одбрану јадног и патничког бића човековог које је неспособно да прихвати божански завет; тиме он оптужује Бога. По њему испаштање је непримениво на човека, а крв Онога који је Једини без греха непотребна је; па и идеја спасења садржи очигледну неправду: „Ако постоји и један грешник, то си Ти”.¹ Три велике идеје о искушењу дају материјал за стварање новог приступа искушењу који пружа истинско разумевање праве мере човека и његове среће.

„Ми нисмо с Тобом, него са њим”² каже Велики инквизитор, који је намесник „страшног и дубоког духа; духа уништења и ништавила”.³ Његова природа је неспојива са „вечним идеалом човека”, и зато он каже Христу: „Ја Те не волим”. Он се свесно одваја од Бога и верује у начело које је туђе и супротно Богу. Долази до потресног сусрета двају духовних светова, до суочавања теодикеје и сатанодикеје /оправдање Бога и оправдање Сатане/.

У својој критици Божјег плана, Инквизитор жели да опише у главним цртама овај план; размотримо их како бисмо боље сагледали мисао водиљу оптужитеља. По њему, односи између Бога и човека у суштини се заснивају на пуној слободи, до те мере да настаје парадоксално стање: немоћ Творца који сам себе ограничава у својој свемоћи. „Имаш ли Ти права да нам откријеш макар једну од тајни онога света, из којег долазиш?” Не, немаш право, јер то откривење било би додатак на оно некадање, а то би значило да одузимаш људима слободу коју си толико бранио док си био на

земљи. Сва Твоја нова откривења била би напад на слободу људске вере, јер би се она појавила као чудо; међутим, Ти си уздигао изнад свега, — још тада, пре хиљаду и пет стотина година, управо ту слободу вере”.⁴

Суштина Христовог учења је у позиву на слободну веру и можда би требало да човек поседује „апсолутан дух” да би могао да схвати прави значај овог евангелског начела, које штити људску слободу одбијањем сваког другог доказа сем доказа вере. Чуда у Евангељу јесу знамења, и њихова сврха није да убеђују, јер чудо „наноси штету слободи вере”, и, ако је садржина откривења оностраног тако мало описана, то је зато да се „људима не би одузела слобода”.⁵

Испаштање, које задире и у унутрашњи живот Бога, изазвано је човековом слободом и човек је управо онај који врши насиље над Богом, приморавајући Га да трпи изопачене облике његове слободе.

Борба између Бога и Сатане је у току, и Бог је „немоћан” да уништи зло, исто тако као што је Сатана немоћан да напусти свет, не због свога „здравог разума”, него због врховног смисла бића које не може да се заустави као залеђено у добру. Људи су „природно бунтовни”, они су обдарени слободом избора, а Бог, у испаштању, остаје веран свом плану и „одбија” једини пут којим би било могуће учинити да људи буду срећни”⁶, а то би био пут принуде, пут оних трију демонских искушења.

Христос долази у свет „празних шака”⁷, проповедајући слободу робовима силе и очигледности. Живот нуди човеку како небеске тако и земаљске вредности. Изнад њих је слободан избор његовог духа, способност да сам успостави хијерархију вредности.

Човек је дух ваплоћен у материји, но „земаљски хлеб” не може да задовољи све његове потребе. Христос васпоставља првенство духовног над материјалним и одбацује земаљски поредак чињеница који приморава људску савест. Зато певамо Богочовеку Христу: „Ти ниси хтео да лишиш човека слободе ни хлебом, ни чудом, ни доказима „сматрајући да је она неспојива са послушношћу која се купује хлебовима”⁸.

Очитледан емпиријски доказ уништио би сав смисао Голготе. Јер она није ни опипљив знак, није чак ни чудо, него „лудост”, која жели да испита слободно срце човека.

Чудо /силаска са Крста/ би могло не само да „уштеди људима хиљаде година патње”⁹, него да их потпуно ослободи беде, али по цену лишавања слободе; јер „ништа и никада није било за човека и људско друштво нешто неподносивије /од Крста и слободе/.”¹⁰

Једно човечанство које би личило на „послушно и захвално стадо, али вечно у страху да ће се повући рука Твоја од њих и да им неће давати хлебова”¹¹, страно је Божијем плану, исто колико и врлине условљене материјалним добрима. Док Инквизитор каже: „Нахрани их, па онда захтевај од њих врлине”. Људско достојанство тражи да вредности имају морални карактер: „Тајна људског постојања није само у томе да се живи, него у томе да се нађе разлог и подстицај за живот. Без одређене представе о циљу свог постојања, човек неће пристати да живи, и пре ће уништити себе, него што ће остати на овој земљи, па макар био окружен брдима хлеба”.¹²

Управо да задовољи ову потребу човековог духа јавио се Христос као ваплоћење слободе, као узвишени лик који садржи у себи Божанску икону сваког човека: „Ти си пожелео да Те људи слободно воле, да добровољно иду за Тобом одушев-

љени. Уместо грубог старозаветног закона човек је имао од сада слободним срцем да решава сам шта је добро и шта је зло, имајући за руководство само твој лик пред собом”.¹³

Христос одбија чуда, тајновитост и власт, уколико све ово заробљава људску савест; међутим, прихвата их донекле, али у благој мери, без елемената принуде у њима. Чудо код Христа настаје као природна последица слободне вере, и тајновитост значи бескрајност откривења, а власт код Њега више не представља спољашњу силу која се намеће, него присност односа између Оца и Сина. Ова три начела, три мистичка темеља целокупног богојављења, сачињавају основу хришћанске религије. Достојевски их осуђује, уколико та начела постану изопачена у човеку, и када човек жели да овлада њима као оруђем насиља и принуде, па још под паролом „за већу славу Божију! *Ad maiorem gloriam Dei!*”

Блага вест евангелија најављује преображај бића. Настаје нови поредак, човек је васпостављен у својој првобитној слободи детета Божијег: „људској природи је својствено да одбаци чудо, и да у озбиљним животним тренуцима, пред главним и болним питањима, држи се слободне одлуке срца...”

Изгледа да је људска природа потенцијално обдарена склоношћу да победи зло, немајући при томе ништа сем слободног причешћивања Оним Који је „вечни идеал човека”, „идеал лепоте”.

Природна склоност ка лепоти, природни порив симпатије према Христу, као и чињеница да се то признаје — све је то човеку урођено. И сам Иван Карамазов је естетски освојен непосредном лепотом Христове појаве и може да схвати оно главно у њој: „То би могло бити једно од најлепших места поеме где бих објаснио ту тајну да људи препознају Христа по лепоти — то јест, зато што су Га сви одмах препознали.. Привучен неодољивом силом народ Му хрли у сусрет и следи Га”. Та неодољива и непрестано растућа сила је сила Божанског Ероса. У њему се препознаје драгоцен и вољени лик као жељено добро. Божански Ерос иде у сусрет човечанском еросу. „Сунце љубави гори у Његовом срцу. Његове очи блистају снагом која зрачи и изазива љубав у срцима”¹⁴

Христос долази у свет да би показао Божију жеђ за „љубављу у слободи”, а не за удворичким заносима уплашеног роба”. Бог је заволео човека „више него Самога Себе”, и оставши веран својој љубави, Христос потврђује прави лик човека и његово призивање да буде „дете слободе, дете љубави у слободи и узвишене жртве”.¹⁵

Размотримо сада неке основне поставке критике Великог иквизитора. Главна мисао у оптужници изражена је у речима: „Човек је слабији и подлији него што си Ти о њему мислио”. Икона човека какву је Бог замислио о њему, неостварива је.

Христос долази у свет „празних шака”; његов позив у слободу превазилази човекову природу и мрви је. Критика је уперена против достојанства човека. Наводно, људи нису кадри да остваре божанску замисао, Божији план о њима, своје „призивање”: „Уместо да ограничиш човекову слободу, Ти си је још проширио”¹⁶. Посматран у овој светлости бескрајне слободе, целокупан живот има горки укус оних искушења у пустињи, и тако се све муке слободе заувек натоварују на леђа смртног човека.

Христос, у часу великог Искушења, „поступио је поносито и дивно, као Бог, али људи, то слабо и бунтовничко г леме — да ли су и они богови?... Колико има так-

вих као што си Ти? И зар си ти заиста могао помислити, макар један тренутак, да ће људи бити кадри отрпети такво искушење? ...и да ће се, следећи Твој пример, човек задовољити Богом а да не прибегне чуду... Ти си судио о човеку и сувише високо ... може ли он извршити оно што и Ти?... Поштујући га толико, тиме као да си престао да са њим саосећаш, јер си и сувише много од њега захтевао — Ти који си човека волео више него самога себе! Да си га мање поштовао, Ти би мање од њега и тражио, а то би било бжиже и љубави, јер би његово бремe било лакше”.¹⁷

....:Они који су издржали и отрпели крст Твој, треба да су више него људи, готово богови... шта су криви остали слаби људи што нису могли да издрже, да приме тако страшне дарове?... И зар си Ти збиља долазио само изабраним и ради изабраних? И ако за Тобом, у име хлеба небеског пође хиљаде и десетине хиљада, шта ће бити са милионима и са десетинама милиона бића која неће бити кадра да презру земаљски хлеб ради небеског? Или су Теби миле само десетине хиљада великих и јаких; а остали, многобројни милиони слабих али који Тебе љубе, зар они треба да послуже само као материјал за велике и јаке?”¹⁸

У дан Страшног Суда, Инквизитор ће се дићи као бранилац људског рода и показати: „милионе срећних људи који нису знали за грех... а ми, смо узели на себе грехе њихове, ради њихове среће, ми ћемо стати пред Тебе и казаћемо: „Суди нам, ако можеш и ако смеш”...¹⁹

Оптужница против Бога развија се у концентричним круговима око две идеје. Неостваривост Божијег плана се напада онтолошким и моралним аргументима. Бог је погрешио у својим прорачунима; људска природа је неспособна да их оствари. Ретки синови слободе само су изузетак, аномалија; то су богови а не људи.

Човечанство у већини се налази изван Божијег плана јер хармонија неколицине богова заснована је на патњама већине људског рода, и та морална неправда терети Бога да нема довољно љубави за људе у већини. „Колико се од оних јаких који би могли постати изабраници уморило очекујући Тебе, те су пренели, и још ће преносити, силе духа свог и жар срца свога на ону другу ђаволову страну...”²⁰ Њиховога кова био је и Велики Инквизитор „који је наједном прозрео и увидео да није велика срећа постићи савршенство јаке воље”.²¹

У хришћанском животу, по Инквизитору, у његовом вишем облику аскетизма, савршенство јаке воље постиже само појединац, зато спасење долази као резултат субјективног умножавања природних дарова човека. Једносуштије са Богом, као универзални циљ, није оствариво чак ни за надљуде. Ово је последњи и најзначајнији беочут у ланцу оптужби, и најважнији, у схватању Инквизитора: људски род није друго до спољашње окупљање потпуно усамљених бића. А савршенство јаке воље овим надљудима не доноси друго до осећање своје природне снаге, па тиме и њихове највеће удаљености од већине људи. Испада тако да су „они спасли једино себе саме”²², „а Ти, уздижући њих, само си их научио да буду горди”.²³ Христова искупитељска жртва губи свој свечовечански карактер, она не обухвата већину човечанства, а са друге стране, ретким изабраницима она није ни потребна, јер су природним путем достигли жељено савршенство.

Тако погрешан Божији план о човеку, посматран са моралног и онтолошког гледишта, завршава као метафизичка неодрживост искупљења. Љубав Бога се јавља у другачијој светлости; од Њега су потекле нечувене патње у свету, и на крају, Његова творевина није друго до творевина промашених бића сазданих за подсмех²⁴ —

— дакле, „ако је ико Грешник, онда си то Ти”.²⁵

Неуспех Божијег плана обавезује Инквизитора да проблем људског устројства пренесе на „другу сатанину страну” и да се придружи „онима који су исправили Твоје дело”.²⁶ „Велики Дух” /Сатана/ враћа се у свет надахнут истинским хуманизмом. „Шта ће нам небеско и онострано... ми смо човечнији од Тебе... Ми волимо земљу... Ја човечанство волим више него Ти”.²⁷

Осврнимо се сада на основне полазне тачке овог Сатаниног исправљања, наводно промашене, Божије творевине.

Разговор у пустињи, у време збивања евангелских искушења, сажима у себи све проблеме људске судбине; ту се сусрећу начела вечног и временог, а потпуно опречни духовни светови јасно су оцртани.

Сатана поставља Богу загонетке; показује Му се као користан и љубазан сарадник. Сви његови разговори своде се на три различита вида једног истог плана заснованог на савршеном познавању људске природе. Тренутак оправдања зла је настао, основе сатанодикеје су тачније формулисане. Са друге стране, Дух доброте разрешава загонетке зла и Његови вечни одговори садрже у себи главна начела Теодикеје /оправдање Бога/.

Питања искушења у пустињи су „громогласно чудо; она изражавају у три фазе сву будућу историју света и човечанства”.²⁸ и показују „три облика у којима ће се искристалисати све неразрешиве противречности човечије природе”.²⁹

Прво искушење ставља на прво место материјално благостање, важност економског проблема, земаљске вредности, питање хлеба. Друго искушење истиче жељу за чудом, за техничком моћи над стихијама света, за пространим и величанственим могућностима царства човечијег. И, најзад, треће искушење истиче начело ћесаровог мача, моћи силе, уједињујуће принуде.

Ова три искушења одговарају главним потребама људске природе, свему што човек на земљи тражи. Прва од тих потреба је да човек ишта да се поклони пред једном свеопштом и непобитном вредношћу. Међутим, постоји само једна „једина неодолива застава”, а то је „застава хлеба земаљског”.³⁰

Друга и дубља потреба проистиче из „тајне постојања”, а то је потреба да човек осмисли свој живот, да има јасну представу о циљу свог постојања, што у исто време значи да човек жели да потчини своју савест једном начелу које га заробљава непобитношћу и очигледношћу своје моћи. То начело обухвата у себи једине три силе на земљи које могу да покоре и заробе заувек савест тих побуњених слабића који су пали у та два прва искушења. Те три силе јесу: чудо, тајновитост и ауторитет.

Трећа и последња мука људске расе је потреба за свеопштим сједињењем „до коначног ујединења у заједничком мравињаку”.³¹ Ово ујединење извршава се под знаком ћесаровог мача јер у њему се налази разрешење трију потреба човекове природе; човеку треба: господар, пред којим се може клањати, чувар човекове савести, увир коначног ујединења. „И заиста, ко би други могао да влада људима ако не они који владају њиховом савешћу и располажу њиховим хлебом”.³²

Ове три потребе сведоче о томе како зло изопачава три основне стихије људске онтологије. Прва стихија је духовно владање над космосом, над светом и његовим вредностима /власт располагања хлебом код инквизитора/. Друга стихија је ирационална тежња ка врховном бићу, Богу /начело које заробљава свест код Инквизитора/.

И, најзад, трећа стихија је чежња за једнобитношћу људског рода као јединствене целине која пребива у Богу, /мравињак код инквизитора/. У овим трима стихијама одржава се хармонија између божанског, човечанског и космичког — космос је у човеку, а човек у Богу.

Питајмо се: шта је човек за инквизитора? Слаб и ружан створ, којим владају космичке и материјалне стихије. Ономе у чијим рукама је хлеб човечанство ће се поклонити као „послушно и захвално стадо”. У име хлеба избрисаће појам греха и злочина, јер „има само гладних”. Увек ће она стара страст за благодањем изазвати рат против наводно сурових духовних начела, јер су тобоже недостижна та начела хлеба небескога.

Човек ће разрушити храмове и продаће своју слободу за комад хлеба; „Најзад не да се замислити да слободе и хлеба земаљског буде довољно за све и у исто време, јер никада они неће бити кадри међу собом поделити... зато што су слаби, порочни, ништавни и бунтовници”.³³

Најпреча и најболнија брита једног човека је да се ослободи страшног дара слободе и да га некеме преда. Слобода избора за њега је тако страшно бreme да би он одбио и посумњао у слику и истину Божију ако би га оптеретили том слободом.

Слобода је страшно оружје за „рушење царства Божијега”, јер ако слобода превазилази слабачке човекове снаге и завршава се побуном и немиром, онда истина није у Богу.

Постоји једна друга истина која полази од непосредне чињенице: човечанство је „пород слабића и природних бунтовника”, а не пород Бога. Човек „првенствено тражи чудо”, и у исто време одбацује и Бога и чудо, јер није кадар да се одрекне спољашњих и очигледних знакова, и „он ће настварати себи нова чудеса, своја сопствена чудеса, и поклониће се опсенама врачања, магијама вештица, макар сто пута био бунтовник, јеретик и безбожник”.³⁴ Његова жудња да припада стаду, његова потреба да са масом обожава вођу неће га никада ослободити жеље да се окрутно бори против богова и идеала масе. Љубав у слободи је недостижна за човека, и њему не преостају до „удворички заноси уплашеног роба”.

Као што видесмо, Инквизитор не тежи толико да сазна шта је човек; он пре свега настоји да докаже да се Бог преварио, јер је човек у стварности „слабији и ружнији” него што је то било допуштено у Божијем плану. „Глупава дечурлија”, „немоћни бунтовници”, који не могу да издрже ни дуготрајнију побуну; „обливајући се глупим сузама својим, они ће признати, најзад, да онај који их је створио као бунтовнике, мора бити да се исмевао над њима”.³⁵ „Немир, забуна и несрећа — то је данашња судбина људи, која се неминовно завршава међусобним и свеопштим „људождерством”, очајничким заклинањем да би спасли људе од њих самих. Инквизитор је тврдо убеђен да ако игде постоји хармонија, онда „то није за овакве гуске”.³⁶ Човек, изван ове хармоније, није друго до предмет вечитог изругивања Божијега”.³⁷

Обезличена природа човека је полазна тачка „великог Духа” /Сатане/ која му служи као оправдање за стварање зла, и за насилно кварење човековог бића. Пошто је слобода постала „непознато воће”, Инквизитор враћа човека у првобитно стање невиног детета, и тада ће златно доба усрећити све људе.

„Они ће постати бојажљивији... и дрхтати од гнева нашега... Они ће се напунити сузама као у деце и жена — али исто ће тако лако, кад им дамо знак, прелазити на весеље и смех, на светлу радост и на срећну дечју песмицу... Ми ћемо им удесити живот као

дечју игру... Ми ћемо им допустити и да греше... Они ће нас волети као деца зато што ћемо им дозволити да греше... Ми ћемо им казати да ће сваки грех бити испуњен ако буде учињен са нашој дозволом. И неће имати никаквих тајни од нас: најмучније тајне њихове савести, све, све ће то пред нас износити, а ми ћемо о свему одлучити и они ће поверовати нашој одлуци са радошћу, јер ће их она избавити велике брине и страшних садашњих мука личног и слободног одлучивања”.

Они ће постати срећна деца и „тихо ће умирати, тихо ће се гасити у име Твоје и после гроба ће налазити само смрт”.³⁸

Критика инквизитора наилази једино на Христово ћутање. Јер разумско објашњење људског живота је такође искушење. Уместо готових одговора, Достојевски нуди митове и симболе.

Проповедање слободе од стране Богочовека је божанска потврда да је слобода стварност.

Човек није створен као слабић; његова исполинска смелост да се изједначи са Богом одраз је стварне човекове моћи да се вине у висине. Ако пак људи, ослабљени грехом и злом, нису кадри да поднесу слободу, /„Подај слабом човеку слободу, убрзо ће сам зажелети да је се отараси”³⁹, ипак је право назначење човека да он постане „дете слободе и љубави слободне”.

Слобода је одувек била страхан дар који сведочи о сличности човека са Апсолутом. Она је тако велика, да је у човековој моћи да слободно пропадне и да у своме пропадању и даље задржи слободу да жели своје спасење и да буде спасен благодарећи својој жељи.

Произвољна инквизиторова подела човечанства на богове—изабранике и на људско стадо није друго до наставак још произвољније поделе двеју природа у Христу: Христос, у доживљају слободе, по Инквизитору, понаша се искључиво као Бог. Али како применити на Бога људски доживљај слободе? Међутим, треба рећи супротно, да само човечанска природа у Христу пролази кроз огањ искуства; иначе искушење, Голгота и целокупан земаљски живот Богочовека не би имао смисла.

Достојевски нарочито наглашава човечанску природу Христа. За њега, „Христос је идеално ваплоћење човека. Свеукупна еволуција усмерена је ка Њему и Он је њен коначни циљ. Историја целог човечанства и сваког појединца није друго до постепени развој, борба и тежња ка томе јединственом циљу”.⁴⁰

Човечанска стварност у Христу је „потпуно конкретна, видљива”⁴¹, она је „тако узвишена појава човека да се не може разумети без страхопоштовања... то је вечни идеал човека”.⁴²

У овој човечанској природи Христа обитава Божија енергија, свима понуђена могућност, целокупном људском роду, да ступи у заједницу са Богом и да у њему утврди своју слободу: „Христос нам не би дошао да смо били предодређени да заувек останемо окаљани прародитељским грехом”.⁴³

Чињеница да је Распети Бог испаштао апсолутно за грехе свих људи поништава проблем Божијих изабраника у лошем смислу како то Инквизитор разуме. Бог јесте изабрао апостоле, али исто тако Он је испунио свеколико човечанство. А човеку је управо дата моћ избора између добра и зла, значи и да одлучи о својој судбини. Има ту нечег значајног у овој мисли Достојевског. Његов противудар је врхунски у критиковању Инквизитора. Поема *Богородица у посети онима у Аду*, која је Ивану

послужила као предговор за његову *Легенду о Великом Инквизитору*, веома је карактеристична. Служећи се материјалом из апокрифних еванђеља, Иван преноси на божанску раван чисто људско поимање правде и трагике страдања. Он покушава да објасни ирационално јединство милосрђа и правде у Богу, и тиме искривљује суштинску идеју о Богу.

Мајка, по Ивановој дијалектици, није могла да опрости мучитељу свога детета. Исто тако, по тој логици, и Бог Отац, овде показујући ране свога Сина, наводно пита: „Како да опростим његовим мучитељима”? ⁴⁴

Проблем праштања постављен на овај Иванов начин, завршава се бесмислом. Међутим, тајна испаштања заснива се управо на Божанској љубави и незаслуженом, невином страдању Сина Божијег, док у Ивановој поеми, управо то страдање изазива у Богу Оцу неумоливу „Правду”. Бог Отац, наводно, „заборавља” грешнике у огњеном језеру. Чин љубави, у том искривљеном схватању, постаје повод за неопозиво кажњавање, а грешници, у хору, признају параграфску правду закона, и вичу: „Господе, Твоја пресуда је праведна” ⁴⁵, и све се ту руши по оној латинској изреци *peccat amor, fiat justitia!* /нека пропадне љубав, само нека буде правда!/

Незаслужене патње Бога, по овом кривом поимању, наплаћене су заслуженим патњама грешника, и када Дева Марија у оној поеми о паклу призива Бога да ублажи патње грешницима, она тиме наноси неправду своме Сину. Довољно је овде да се укаже на схватање пакла код Старца Зосиме па да се увиди да проблем праштања уопште није у надлежности Бога. Јер Последњи суд је у власти „Сина Човечијег”, Христа у Његовој човечанској природи ⁴⁶. Ово указује на јасан позив упућен целом роду људском да он сам изриче врховну правду ⁴⁷, полазећи од „вечног идеала човека”, имајући за узор „Христов лик”.

Али та људска пресуда ни у ком случају није Божији суд; она је суд по људској савести, по човековој мери непосредног и савршеног познања целе своје суштине, као и степена присности са Богом или удаљености од Њега; дакле, та коначна пресуда би одразила тачно и примерно човеково разумевање своје судбине.

Исто тако од човека зависи да опрашта сам себи: то значи да човек, пошто се упознао и оценио са најстрожијим смирењем и скромношћу, прихвата своје лично ја. О томе сведочи завршни део разговора између Ставрогина и епископа Тихона:

„Слушајте, оче Тихоне, ја хоћу сам себи да опростим, и то је главни мој циљ, цео мој циљ! рече Ставрогин са мирним одушевљењем у очима. Привиђења ће, знам, тек тада нестати. Ето зашто ја тражим неизмерно страдање”... „Кад верујете да сами себи можете опростити, и да ћете тај опроштај добити страдањем, онда већ у све верујете! узвикну Тихон усхићен”. ⁴⁸

Пакао, кажњавање путем мучења, исто као и зло, све то нема никакве везе са Богом. ⁴⁹

Муке у паклу, као што смо већ видели, извиру из човекове самосвести о беди његовог срца. Међутим, љубав Божија продире до у најдоњу таму пакла, ⁵⁰ и увек остаје иста. Само празнина бића рађа муку и патњу. ⁵¹

Божији заборав, чак и када би био могућ, донео би грешнику извештан мир, удаљујући га од његове љубави. Преставши да открива празнину зла, овај заборав би допустио да тама прогута потпуно та усамљена бића, као „друга смрт”, о којој се говори у Откривењу.

Оно што је дубински људско у Инквизитору узбудило се целивом, који му, према *Легенди*, даје Христос пре последњег растанка: тамничка врата се отварају па ипак зло у Инквизитору, предосећајући свој бол и своју самоћу, преклиње Бога „Губи се и не долази више, никад више”. Било би боље, због паклених мука, да Бог „заборави” пакао и да окрене од њега своје Лице. Они који су стигли до најдоње таме зла, „осећају жеђ за небићем”, то јест за Божијим забором, за ишчезавањем из Његовог Памћења.⁵²

Подела човечанства на јаке и слабе супротна је самој суштини хришћанства: „моја сила у слабости се показује”.⁵³ Ова суштина хришћанства заснива се на чињеници Христовог испаштања за све једнако, јер у сваком човеку блиста лик Божији. А овај лик остаје чак и у онима који су се хришћанства одрекли.⁵⁴

Култ силе, природне моћи, није духовна вредност; зато Инквизитор може да се користи њима да би узвисио и уздигао своје богове – надљуде изнад гомиле.

Тип аскете је унакажен од стране овог непријатеља хришћанства, и зато његови духовни подвизи подсећају више на хиндуске јога вежбе, док с друге стране, оно њихово „они су спасавали једино сами себе” сведочи о њиховим егоцентричним побудама.

Циљ аскезе и испосништва не састоји се у усавршавању своје воље, нити у јачању својих моћи, него у човековом очишћењу и усклађивању са вољом Божијом.

Аскеза је преображавање свога *Ја*,⁵⁵ она је рађање новог човека. Ово рађање не настаје вежбањем усамљеникове воље, не у „пустињи”, него у сједињењу божанског и човечанског света.

У односу на најранији доживљај слободе, сви су слаби, али у тој слабости крије се и моћ која превазилази све природне способности, и која је доступна свакоме: то су пориви срца.

Бог упућује слободан позив своје љубави „која зрачи и буди љубав у срцима људи”. На ту човекову љубав излива се спасоносна сила Христовог испаштања.

У своме срцу човек општи са једним вишим поретком стварности, у којем више не важи натуралистичка подела на јаке и слабе, него, напротив ту важе категорије, „старог човека” и „новог човека”, подела на људе у Богу, и на људе изван Бога.

Инквизитор је у праву када говори да његови богови или надљуди немају потребу за испаштањем и окајавањем; они су неспособни да осете такву потребу. Ово можда упућује на закључак да су, код Достојевског управо грешници они који познају сву величину Богочовека, јер грех, обнављајући природну слабост човека разоткрива силу божанског милострђа,⁵⁶ и тако постаје доживљено познање добра. Достојевски је далеко од тога да тврди да је грех потребан, али је он још даље од тога да презире грешнике: ни једно ни друго, него је он за спасење слабих, „за страдалнике и јаднике огрезнуле у греху, али који љубе Бога љубављу детета.”⁵⁷ Овим је у главу побијен Инквизитор. Јер управо та чудесна слобода срца, та носталгија и призивање истинске лепоте, она, кроз наслаге злих изопачености, изненада открива оно божанско у човеку, његово небеско порекло.

Митја, исцрпен развратом, присећа се Шилерових стихова о лепоти и узвикује: „Да ли су ме поправили? Никако...” Па ипак, зло које је продрло у његову намучену душу, није уништило његову способност да осећа лепоту, чистоту; Божански Ерос није уташен злом: „Нека сам проклет, нека сам ружан и подао, али ја ипак целивам крај одежде којом је оденут мој Бог.”⁵⁸ Мада корачам путем ђаволским, ја сам ипак син

Твој, Господе, и љубим Тебе, осећам радост без које свет не може постојати'. ⁵⁹ Сетимо се Мармеладова. То је тип слабића, али његово казивање је осуда Инквизитора и његовог плана; Мармеладов је неочекивани бранилац недокучивих путева Божијег Промисла. Христос, у Ивановој *Легенди*, стално ћути, али глас грешника Мармеладова одјекује у стварном животу. Његово поимања Христа и испаштања је задивљујуће. Он је као човек пропалица, међутим, он мрзи грех, мрзи своје грешно „ја”. А Бога воли без мере. Он одбија сваку сажалљивост према њему самом, и већ је самог себе осудио на пакао: „Ја не заслужујем самилост. Треба ме разапети, разапети ме на крсту, и не жалити ме... Ја сам тражио тугу и сузе... али Он ће се сажалити на нас. Увек нас је Он помиловао, увек нас је Он разумео. Он је Једини, Он је Судија”. То је та сажалљивост која спасава човека, јер она се уздиже до истинске љубави. Соњи је опроштено јер се сажалила на свог земног оца. То иде по оној евангелској изреци: „Опроштени су ти греси твоји, јер си много волела”. То евангелско начело праштања осуђује „јакe” надљуде Инквизиторове. На Страшном Суду Једини ће рећи:

„Ходите, приближите се и ви остали! Дођите, пијанице, дођите, развратници!...” И ми ћемо приступити, без осећања икакве срамоте... И Он ће нам рећи: „Свиње једне, какви сте! Ви имате лик звери, и носите његов знак, али ипак уђите у Рај...” Онда ће мудри и разумни повикати: „Господе, па зар и њих да примиш?...” А Он ће им одговорити: „О мудри и разумни, ако их примам, то је зато што се ни један од њих није сматрао достојан Неба...” И тада ће нам Он раширити руке, а ми ћемо се бацити Њему у загрљај, и заплакаћемо... и разумећемо све”. ⁶⁰

Мудри и правдољубиви, као Инквизитор, нагињу више ка рационалној правди. Суштина Божија има обележје антиномије, стога она превазилази човекову моћ поимања. „Ако Бог постоји, Он треба да буде непојмив”. ⁶¹

Казивање Мармеладова може се упоредити са епизодом Грушењке и Аљоше. Збуњеност у Аљошином уму изазвана смрћу његовог духовног оца тражила је излаз у грешној побуни. Међутим, Аљоша се одлучио за један други излаз; одушак кроз радосне изливе срца: „Гоњен својим злим осећањима дошао сам овде да нађем злу душу, но сретох душу пуну љубави, праву ризницу... Грушењка, ти си препородила моју душу”. ⁶² Сваки излив срца изазива сличан излив у другом: „Први, и једини, он ми је окренуо срце...” ⁶³, рекла је Грушењка.

У облику приче она је објаснила смисао његовог сусрета и њихове љубави. ⁶⁴

„Нека опака жена када је умрла није оставила за собом ниједну врлину. Ђаволи је зграбе и баце у огњено језеро. Њен ангео чувар се трудио да у њој открије бар једно добро дело и да о томе каже Богу. Одједном, он рече Господу: „Она је ишчупала главицу лука из своје градине и дала је просјацињи”. Бог му рече: „Узми тај лук, пружи га тој жени у огњу, нека се ухвати за њега. Ако успеш да је тиме извучеш, она ће прећи у рај. Ако ли се лук прекине, она ће остати тамо где је”. Анgeo похита тој жени и пружи јој њен лук: „Узми, и ухвати се чврсто за њега”. Анgeo је почео да је извлачи обазриво, и она се нашла скоро изван огња. Остали грешници, видећи да њу извлаче из огњеног језера, ухватише се за њу, желећи да искористе ову изненадну срећу. Али та жена, која је била веома зла, ритала се и ударала их ногама, вичући: „Само мене извлаче, а не и вас! То је мој лук, а не ваш!” На те њене речи, лук се прекиде. Жена поново паде у огњено језеро, где се још мучи”. ⁶⁵

Ако је апокрифна прича о *Посети Богородице осуђенима у паклу* и опис Бога

у њој послужио Ивану Карамазову као увод у сатанодикеју, Грушењкина прича је увод у теодикеју. Огњено језеро налазимо у обе, али Бог је описан различито.

Тајна љубави према ближњима, која је Аљошу ослободила од „духа сумње и порицања”, предходи великом посвећењу љубави, његовој „Свадби у Кани Галилејској”⁶⁶, после које се Аљоша усправио као „снажан борац до краја свога живота”.

Аскетски подвиг пустињака, који је недостижан за слабиће, пренесен је у дубину душе, и постаје аскеза срца, аскеза смирења. И тако „слабић” Мармеладов никада неће постати „снажан борац”, али и он је такође искупљен, и он ће бити позван да уђе у радост Господа свога”.

У паклу се налазе само „добровољни мученици”; њих је само шака људи, но њихова судбина се такође крије у њиховој сопственој слободи. „Јаки” Инквизитор спада у њихове редове. Он је већ јавно исповедио: „Ја Те не волим”, да би касније рекао „Мрзим Те”. И тек тада се одлучује његова судбина.

Хармонија из које бивају искључени само они који одбијају да у њу ступе, јавља се као Царство опроштења засновано на страдању и љубави Бога. А Царство Инквизитора? „Слободну одлуку срца и љубави” тамо су заменили ауторитетом тајне.

Људи хоће да уживају у „тихој и скромној срећи, у љубави по мери за слаба створења, као што су сами”. То је царство слабића, којим Сатана жели себе да оправда. Али у њему људи су измењени, то више и нису људи, него тихе и невине животиње лишене слободе.

Овде би се могла применити Ничеова критика. У систему Инквизитора, човеков живот је лишен трагике: „они ће се тихо угасити и упокојити у Твоје име, али у загробном животу неће наћи ништа до смрт”.⁶⁷ Али такође и „јаки и моћни, пошто буду понели свој животни крст, неће после гроба наћи ништа од онога што је обећано, као што ни Он није нашао ништа после Свога крста. Према томе, зар није режим ропства, принуде и тајни, стара идеја Рима, а можда и слободних зидара, прикладнија за људску срећу, иако је заснована на свеопштој лажи”.⁶⁸

Сва оваква размишљања неумитно се сажимају у главни члан Инквизиторовог Вјерују: „Ми ћемо изградити наше царство”. Ова силина убеђења открива тајну жељу Инквизитора да убеди само себе да Небеско Царство није за човека, и да треба сву енергију употребити овде на земљи. Тако сатанизам није толико начело порицања Апсолута, колико апсолутизација овога света,⁶⁹ тежња ка овековечењу човека мимо Бога, то је утврђивање лажне вере ван Бога.

То је дијалектика човекове судбине у злу. Иван Карамазов почиње са порицањем саме љубави у човеку, будући да је љубав својство Бога. У *Легенди о Великом Инквизитору*, разарање се продубљива, јер ту више ни Божја љубав није љубав. Човек, лишен божанског у себи разчовечује се, и у исто време Бог губи своје божанственост. Ваплоћење Христово постаје нестварно; губи се повезаност између Бога и човека,

а Христова жртва нема примене. Бог добија изглед човекове измишљотине. Међутим брисање Бога има за последицу брисање човека, његово разчовечење. Јер, ако Бог постоји, он је Отац, а човек, да би постојао, може постојати само као Његово дете.⁷⁰

- 1 Белешке за Браћу Карамазове, 35
- 2 Браћа Карамазови, т. I, 388
- 3 Исто, 379
- 4 Исто, 378
- 5 Подсетимо се на сатанину иронију на рачун спиритиста и њихов „материјални доказ о постојању онога света”, т. III. 107
- 6 Браћа Карамазови т. I, 379
- 7 Исто, 380
- 8 Исто, 381
- 9 Исто
- 10 Исто, 380
- 11 Исто, 381
- 12 Исто, 384
- 13 Исто
- 14 Исто, 375
- 15 Исто, 387
- 16 Исто, 384
- 17 Исто, 386
- 18 Исто, 382
- 19 Исто, 392
- 20 Исто, 389
- 21 Исто, 394
- 22 Исто, 392
- 23 Исто, 391
- 24 Исто, 395
- 25 Белешке за Браћу Карамазове, 35
- 26 Браћа Карамазови, т. I, 392
- 27 Белешке... стр. 129
- 28 Браћа Карамазови, т. I, 380
- 29 Исто
- 30 Исто, 383
- 31 Исто, 388
- 32 Исто, 389
- 33 Исто, 382
- 34 Исто, 386
- 35 Исто
- 36 Исто, 394
- 37 Ехо овог Инквизиторовог поимања се налази у поезији J.Soulary-а: „Et vidit quod esset bonum.” (Poesies completes, Ephemerics, 199)
- 38 Браћа Карамазови, т. I, 394
- 39 La Maitresse de maison
- 40 Pletneff: Dostoievsky et l' Evangile, „Пут ”, стр. 23–4,59
- 41 Писмо Љубимову, јуни 1879
- 42 Писмо Мајкову, 1867
- 43 Le Voleur honnête

- 44 Браћа Карамазови, т. I, 373
- 45 Исто
- 46 Евангелије по Матеју, 25–31
- 47 Несмелов: Човекова наука, Казан, 1907
- 48 Зли дуси. т. III 416
- 49 Боравак једног бића у Рају или у паклу не зависи од самовољног Божјег хира, него од унутарњег стања душе тог бића. А прелаз из пакла у Рај исто толико је болан колико и онај из Раја у пакао. Lamn: Swedenborg, 236
- 50 „aides” = ад словенски буквални превод: невид, јер је пакао место где човек не може да види другог, где је увек у тами самоће. Егоцентризам је пад у таму пакла. /Види: Флоренски: Стуб и тврђава истине/
- 51 Ј. Воећмс описује љубав Божију у тами пакла као пјев. Види часопис „Пут” бр. 20. Берђајев о Ј. Воећмс-у
- 52 Црква се моли Богу да вечно има у сећању душе преминулих, што значи да им подари вечност у Рају.
- 53 II Коринћанима 12:9
- 54 Браћа Карамазови, т. I, 262
- 55 Види како Достојевски схвата установу старчества у Браћи Карамазовим.
- 56 „Из дубине мојих грехова, призивам неизмериви бездан Твоје милости”. /Православне богослужбене књиге/
- 57 Браћа Карамазови т. I, 374
- 58 Исто, 169
- 59 Исто
- 60 Злочин и казна, 47
- 61 Chevalier: Pascal, p. 277
- 62 Браћа Карамазови т. II, 104
- 63 Исто, 111
- 64 Исто, 105
- 65 Исто
- 66 Види: Белешке за Браћу Карамазовс /230/ о Митји.
- 67 Браћа Карамазови т. I, 392
- 68 Белешке..., 138
- 69 Овековечење непреображених тела, са егцентричном одбојношћу.
- 70 Идеја да је Бог наш Отац, то је суштинска идеја код Достојевског. Њу налазимо снажно изражену у „Идиоту” /т. I, 397–8/. Колико се мати радује првом осмеху свог детета, толико се Бог радује молитви грешника.

Résumé

Paul Evdokimov

La Légende du Grand Inquisiteur

C'est un chapitre tiré du livre intitulé: Dostoïévsky et le problème du mal.

Le Christ rétablit la primauté du spirituel et rejette l'ordre des faits contraignant la conscience, tandis que l'Inquisiteur exige le contraire („Nourris-les et alors exige d'eux qu'ils soient vertueux"). Le Christ repousse le miracle, le mystère et l'autorité, en tant qu'ils empoisonnent la conscience humaine; il les admet pourtant, mais en neutralisant en eux l'élément de contrainte. Le Christ vient dans le monde pour exprimer la soif divine du „libre amour". Dieu a aimé l'homme „plus que Soi-meme".

Satan pose à Dieu des énigmes. Ses tentations ne sont que les trois faces d'un meme dessein. Les bases de la satanodicée s'y précisent. D'autre part, le Dieu-Homme Jésus résout les énigmes du Malin et Ses réponses éternelles renferment les principes de la Théodicée.

La liberté est toujours un don redoutable qui reflète la ressemblance de l'homme avec l'Absolu.

Sur l'amour et la souffrance imméritée du Fils de Dieu est fondée l'expiation.

Le partage de l'humanité en forts et en faibles s'oppose à la thèse essentielle de la conception chrétienne: „Ma puissance s'accomplit dans la faiblesse".